

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԱՐՄԷՆ ՍԵՒԱՆ «ՄԱՍԻՍ» ՏԱՐԵԳԻՐԲ

Բ. Տարի, 1935, Սոֆիա.

Պարսամեան եղբայրների «Կեանք և Արևստ»-ի կողքին Արմեն Սեւանի «Մասիս» տարեգիրքին էլ, կարծես, սահմանւած է ապրելու: Առաջինը գերազանցապէս ուշադրութիւն է դարձնում արտաքին գեղեցկութեան վրա, «Մասիս»-ը, պահելով հանդերձ արտաքին վայելչութիւնը, գլխաւոր տեղը տալիս է բովանդակութեան: Այս տարի էլ Արմեն Սեւանի տարեգիրքը օժտւած է բազմակողմանի եւ հետաքրքրական բաժիններով — *գրականութիւն և զեղարւեստ, գիտութիւն, դիւան հին ու նոր թղթերի, բուլղարական երէկն ու այսօրը, անհետացող դէմքեր* եւայլն: Գրական բաժինը բաղկացած է մի քանի մասերից — արձակ ու չափածոյ հայկական նիւթեր, էջեր բուլղար գրականութիւնից, արձագանք Հայաստանից, եւ մշակոյթը արտասահմանում, գրախօսական, երգիծական եւայլն: Այս բաժինը, որ բըռնում է հատորի գրեթէ կէսը, կազմւած է խնամով ու ճաշակով: Արմեն Սեւանը վարպետ է գրական — գեղարւեստական կտորների ընտրութեան մէջ: Բաժնի ամենէն սիրուն կտորը, ի հարկէ, Արաք-կիբի Մաշկերտ գիւղի «Օրօք»-ն է, որ Արմեն Սեւանը առել է իր հանգուցեալ մօրից: Որքան եւ նեղ լինին «Վէմ»-ի էջերը, մեծ մեծ տնայտնաւ ուզում ենք առաջ բերել այդ գոհարը: Արժէ, որ մեր հմուտ երաժշտագէտներից մէկը ձայնագրէ, որ տարածի իրրեւ օրօք-ցի երգ:

Ձագուկս օր օր կանչիմ օրերուդ,
Թեւիկս դէմ դնեմ գալած չարերուդ,
Չարերուդ, չարերուդ քու վատ օրերուդ.

Օր օր, օր օր:

Օր օր, օր օր, իմ նռան հատիկ,
Իմ նռան հատիկ, խնձորի մորմիկ,
Խնձորի մորմիկ, նարնջի կտիկ,
Նարնջի կտիկ որ նոր է մորմեր,
Որ նոր է մորմեր՝ պտուղ չէ տեր.

Օր օր, օր օր:

Օր օր, օր օր, իմ հոգուն հոգեկ,
Իմ հոգուն հոգեկ՝ իմ նորտունկ էգեկ
Իմ նորտունկ էգեկ, որ նոր է ժմեր.
Որ նոր է ժմեր, խաղող չէ տեր.

Օր օր, օր օր:

Օր օր, օր օր, օրդ շատանայ,
Օրիկդ շատանայ՝ տարեկդ երկրնայ.
Տարեկդ երբայ հարիր տարւայ մօտե-
նայ:

Օր օր, օր օր, իմ գարնան գառունկ,
Իմ գարնան գառունկ՝ աշնան պըլպըլունկ:

Օր օր, օր օր:

Արդրուկս պաղջաներու կիւն եւ դուն,
Պղտըտիկս շափախին պիւլպիւն եւ դուն.

Օր օր, օր օր:

Գրական բաժնից յետոյ ամենից շատ տեղ զբաղողը «Բուլղարահայր երէկ և այսօր» բաժինն է: Յ. Բիւրտեանը փորձում է ներկայացնել բուլղարահայ մշակոյթի յիշատակարանները, եւ ի միջի այլոց, ցույց տալով, որ ֆիլիպեապաւստանած էտիրնցիները չեն ծախած իրեն իրենց մօտի ձեռագիրները: Մենք կարող ենք, ընդհակառակը, շնորհաւորել, որ էտիրնցի հայրենակիցները չեն յօժարած հայ մշակոյթի յիշատակարան:

րանները շուկայ հանել եւ մի քանի դուլարի փոխարէն Ամերիկա նամբել: Հայ մշակոյթի յիշատակարանների տեղը Ամերիկան չէ, այլ Հայաստանի քանգարանը, կամ արտասահմանի հայ մատենադարանները:

Այս բաժնի արժէքաւոր միւլթերից են եւ դերասան Վ. Շահինեանի թուղցիկ տեսութիւնը բուլգարահայ քատրոնի մասին, Ն. Գասապեանի «Վէլիֆո-Թոնովո»-ն տեղի հայ գաղութի եւ եկեղեցու պատմութիւնը, Ե. Յակոբեանի «Բուլգարահայ առեւտրական դասակարգը», դժբախտաբար, նոյնպէս թուղցիկ մի ակնարկ, եւ մի շարք տեղեկատու ու վիճակագրական միւլթեր: Այս վերջիններից յիշենք բուլգարահայ վարժարանների 1933-34 թ. հետեւեալ քաւական յայտկերը:

1933-4 թ. Բուլգարիայի 13 հայ համայնքներում կար 15 հայ դպրոց, 91 ուսուցիչներով (62 հայ եւ 29 օտար) եւ 2355 երկսեռ աշակերտներով: Ամենից մեծ դպրոցը Փլովտիւի Վ. Վառվառեան վարժարանն է՝ 19 ուսուցչով (16 հայ, 3 օտար) եւ 627 աշակերտով (337 մանչ, 290 աղջիկ), ապա՝ Վառնայի Միսաքեան վարժարանը՝ 8 ուսուցիչ (6 հայ, 2 օտար), 288 աշակերտ (151 մանչ, 137 աղջիկ), Ռուսնուֆի Ս. Մեսրոպեան վարժարանը՝ 7 ուսուցիչ (4 հայ, 3 օտար), 248 աշակերտ (143 մանչ, 105 աղջիկ), Բուրգազի Հայկազեան վարժարանը՝ 6 ուսուցիչ (3 հայ, 3 օտար), 237 աշակերտ (123 աղջիկ, 114 մանչ), Սոֆիայի Արամեան վարժարանը՝ 4 ուսուցիչ (միայն հայ) եւ 208 աշակերտ (107 մանչ, 101 աղջիկ), Եւայլն:

Շատ հետաքրքրական կը լինէր, եթէ տարեգիրքը չստիւանափակուէր միայն մէկ աղիւսակով, այլ աւելի հանգամանօրէն պատկերացնէր բուլգարահայ կրթական գործը: 2355 աշակերտը բուլգարահայ դպրոցական հասակի երեխաների ամբողջական թիւը չէ՝ իսկ ի՞նչ դրութեան մէջ են միւսները՝ մնում են անուսում, թէ՞ օտար դպրոցներում են

սովորում. եթէ վերջինս է, ի՞նչ է ներանց վիճակը ազգային տեսակէտից:

Հետաքրքրական են եւ Գրութեան հաշի մասին առաջ բերած տեղեկութիւնները. 1933-34 թ. Բուլգարիայում եղել են 14 մասնահիւղ 1,016 անդամներով եւ 242,435 լէվ ընդհանուր մտնով: Եթէ այս քիւրը բաղդատենք, օրինակ, երկու անգամ աւելի մեծ հայութիւն ունեցող Ֆրանսայի Հ. Կ. Խաչի հետ, Բուլգարահայ Գր. հաշի կատարած աշխատանքի արժէքը է՛լ աւելի կը բարձրանայ:

Վերջապէս, մի քանի խօսք էլ «Դիւան»-ի «հին ու նոր քղքեր»-ի մասին: Այստեղ, առաջ է բերւած Ներսէս Պատ. վարժապետեանի առաջնորդներին, հոգեւորականներին եւ ազգային մարմիններին ուղղւած (1880 թ. յունւ. 18) կոնդակը Վանի, Ալաշկերտի եւ Բայազէդի շրջանների սովետներին օգնութեան ներպատ հանգանակելու մասին: Կոնդակում ասւած է, թէ Պոլսում կազմւած է կենտրոնական մասնաժողով, իսկ քաղերում եւ գաւառներում՝ տեղական միւլթեր, որոնք պիտի դիմեն «Ազգից Գրութեան»: Այս ձեռնարկը, որի հոգին էր Խրիմեանը, ժամանակին մեծ դեր կատարեց սովետար ժողովրդի փրկութեան գործում:

Միւս վաւերագրերն են «Օգնութեան Կոչը» 1887 թ. Զէյթունի մեծ հրդեհի սուրիւ, Հ. Ն. Ալիեանի մի քանի նամակները Էյմիածնից եւ Վիկենայից, եւ մի վաւերագիր Բուլգարահայութեան Բալկանեան պատերազմին մասնակցութեան վերաբերող: Խօսքը Անդրանիկի կամաւորական խմբի մասին է:

Ինչպէս ասացինք, տարեգիրքը բովանդակում է բազմակողմանի եւ հետաքրքրական միւլթեր: Աւելացրէք վրան եւ բազմաթիւ ու մաքուր տպւած պատկերներ: Արմէն Սեւանը աշխատում է տալ հանգուցեալ Թէոդիկի տարեգիրքը փոխարինող մի հատոր - դժար գործ, որ սակայն որոշ չափով յաջողւում է: Եթէ հասարակութիւնը քաջալերէ - եւ

պէ՛տք է որ քաջալերէ ու տայ նիւ-
քակամ հնարաւորութիւններ, «Մա-
սիս»-ն, անշուշտ, կը լինի Թէոդիկի

գործը շարունակող մի հրատարակու-
թիւն:

ԵՐ. ՕՏԵԱՆ՝ «Ընկեր Փանջունի»,

հրատ. «Նահատակ Գրագէտ. Բարեկամներ»-ի, քիւ 9, Փարիզ, 1935.

«Նահատակ Գրագէտ. Բարեկամներ»-ի լոյս ընծայած վերջին հատորը (№ 9) յատկացւած է ամբողջապէս «Ընկեր Փանջունի»-ին: Առնւած է ինչ որ Օտեանը գրել է այս նշանաւոր «Յեղափոխական»-ի մասին՝ «Առաքելութիւն մը ի Ծալլվար», «Ընկեր Փանջունի վասպուրականի մէջ» եւ ընկ. Փանջունիի «աշխարհահայեացքը» բնորոշող «գրախօսութիւններ օրւայ հարցերուն շուրջ»: Գուրս է մնացել միայն «Ընկեր Փանջունի տարագրութեան մէջ» անաւարտ հատւածը, որ ամառժէ՛ք է քէ գրական եւ քէ Փանջունիի տիպի լրացման տեսակէտից: Հատորի վերջում դրւած է «Պահպանողականը»՝ «պոլսական տիպար մը», իսկ սկիզբը՝ Օտեանի ամփոփ կենսագրականն ու հեղինակութիւնների ցանկը: Գիրքը հրատարակւած է «Ն.Գ.Բարեկամներ»-ի Մատենաշարին յատուկ բժախնդրութեամբ եւ արտաքին վայելչութեամբ:

Անշուշտ, խմբագիրները ծանր խնդրի առջեւ են կանգնած եղել Ե. Օտեանի հատորը կազմելիս. ի՞նչ ընտրել, ո՞րը առնել Օտեանի անհաշիւ գործերից: Ե. Օտեանը օրը օրին գրող մարդ էր. արտադրում էր արագ եւ առատ, անկարգ, յաճախ առանց ծրագրի եւ նախօրոք կազմած բովանդակութեան: Գրում էր ինչ որ գրութեան վայրկեանին գտիւ էր գրչին: Շատ անգամ՝ ոչ որպէս ներշնչում, այլ իբրեւ պարտականութիւն, նաեւ «հացի համար»: Այստեղից՝ նրա զարմանալի անփութութիւնը, չստեղծ համար աւելին, դէպի իր գրիչն ու գրութիւնները: Ե. Օտեանի երկերում, ազնիւ ոսկին եւ անպէտք փարք անփակ տեղիօրէն խառնւած են իրար:

Հատորի խմբագիրները ընդհանուր առմամբ ճիշտ են լուծել խնդիրը՝ Ե.

Օտեանի գրութիւնների դէպից ընտրելով «Ընկեր Փանջունին», որովհետեւ այս գրւածքը նախ՝ Օտեանի ամենէն մնայուն գործն է, երկրորդ՝ գեղարւեստական տեսակետից՝ ամենէն յաջողւածը եւ բնորոշը հեղինակի տաղանդի համար: Ե. Օտեանը շատ փայլուն էջեր ունի, բայց իր անմահութիւնը պարտական է Փանջունիին, որ իբրեւ գրական տիպ յաւիտեական է հայոց գրականութեան մէջ, ինչպէս յաւիտեական են Արիստոփոմ Աղան, Պեպօն:

«Ընկեր Փանջունի»-ի բոլոր մասերը նոյնաբժէ՛ք չեն: Ամենէն կատարեալը, ի հարկէ, առաջինն է՝ «Առաքելութիւն մը ի Ծալլվար»: Այստեղ Օտեանը գործ ունի գլխաւորապէս ընդհանուր երեւոյթների եւ տիպերի հետ: Հեզմանքի սուր նշդրակը ձեռքին, իսկական արւեստագէտի լրջախոսութեամբ եւ հնարաւոր առարկայականութեամբ նա ներկայացնում է կենսաբանական, ծիծաղելի կողմերը: Այդ պատճառով նրա գրչի տակից դուր են եկել կենդանի եւ անմահ տիպեր ու պատկերներ: Ընկեր Փանջունի, Տէր Սահակ, Րէս Սէքֆօ, Խեւ Աւօ, Սմեղ վարդան, Քէլէշ Մըկօ, Կօլօշեց Սեդօ - ո՞ւմ ծանօթ չեն Օտեանի Սահմանադրութիւնից յետոյ Պոլսում եւ գաւառներում սունկի պէս բուսած այս հերոսները: Ե. Օտեանի տաղանդի մեծութիւնը նրանումն է, որ նա սուր դիտողութեամբ դիտել է այդ հերոսների յատկանշական գծերը եւ խրտացնելով ու ընդհանրացնելով՝ ստեղծել է գրական կենդանի տիպարներ: Ե. Օտեանը, ընդհանուր առմամբ, իրական գծերով ու գեղարւեստօրէն վերաբրտադրել է եւ այդ հերոսներին յատուկ գաղափարներն ու գործերը: «Մի քիչ փո՛ղ» - այլեւս մեր կենսաբանական գրա-